

RISTO REUNA

PUSKALAN PUTTIKKI

PUOLUEVAKOILIJA VEIKKO PUSKALAN
KAKSOISELÄMÄ

Risto Reuna

PUSKALAN PUTIIKKI

PUOLUEVAKOILIJA VEIKKO PUSKALAN
KAKSOISELÄMÄ

DOCENDO

Copyright © Risto Reuna ja Docendo 2021

Tämän teoksen tekstin jäljentäminen ilman lupaa painamalla, monistamalla, skannaamalla tai muilla tavoin kielletään tekijänoikeuslain mukaisesti.

Kuvatoimitus: Timo Tigerstedt

Kansi: Matti Vartiala

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy

Kustantaja:

Docendo Oy, Jyväskylä

puh. 044 7270 250

info@docendo.fi

www.docendo.fi

ISBN 978-952-291-861-1

Livonia Print 2021

SISÄLLYS

Saatteeksi: löytöretki piiloteltuihin arkistoihin	9
---	---

I	TALOPUDOKAS	21
	Pikkurenki	25
	Pako Kalajoelta Helsinkiin 1926	26

II	MAALTAMUUTTAJAN HELSINKI.....	29
	Niittipojaksi Katajanokan telakalle	29
	Kutsuntahylkäys ja lapualaisvallan herätys.....	33
	Tuntemattomuudesta tehdaspeltiseppien puheenjohtajaksi.....	38
	Ravintola Kairon valistusiltamat	41
	TSL-jupakasta isoisten oppiin.....	45
	Ei uskottu, että voisi olla tannerilainen	52
	Vihittiin mitä syvimpiin salaisuuksiin	58
	Mainostajan urahaave hautautui	63
	HAP:n puheenjohtaja 1939-1940: pommisuojat herkistävät mielialatarkkailijaksi	64

III	METALLILIITON JÄRJESTÄJÄ 1940-1944	69
	Varhainen "satiainen"	69
	Sota-ajan mielipide- ja palkkatarkkailija.....	74
	Avartava virkamiesvuosi Myllykoskella.....	78
	Siviiliaseveli ja SAT/VIA:n Helsingin tiedotuspäällikkö.....	84

IV	PUSKALA JA TAISTELU SAK:STA 1944–1949	93
	Kamppailuun demokratian suunnasta	93
	Politiikan järjestöammattilainen	102
	”Vallankumous”, josta ei tullut mitään	109
	”Jo riittää!”	116
V	TIEDUSTELU LAAJENEE YHTEISPOHJOISMAISEKSI	123
	Puolustusministeri Emil Skogin Puskalan valvontamiehistö	123
	T-sihteerit ja sosialidemokraattiset tiedotusmiehet	140
	Väinö Leskisestä ei ole tiedustelumieheksi	152
	Amerikan stipendiaatit	156
	Yhteispohjoismainen puoluetiedustelu fokusoituu pohjoisille raja-alueille	161
	Pohjolan puoluesihteerikollegio	168
	Suojelupoliisi vuotaa	173
VI	LESKISEN JA SKOGIN PURISTUKSESSA	179
	Stalinin jälkeinen suojasää lähentää	179
	”Vasemmalta ohi”	184
	Puskala putoaa kulisseihin	189
VII	TIEDUSTELU VERKOTTUU SKP:N SISÄLLE	195
	Bembölen tiedustelutalo	195
	Kuka on ”Kalle Kataja”?	201
	Puskala ja Hauhia lyövät kättä päälle	205
	Näyttelijä	213
	Puskala ja työväenpuolueiden hajotuspeli 1957–1959	225
	Haikailua uudesta työväenpuolueesta	230
	Päivän Sanomat – Puskalan ”päiväperhonen” karkaa	234

VIII	KURKISTUSAUKKO SKP:N SISÄVALOIHIN.....	243
	"Poliittinen toimikuntakaan ei ole murtumaton ketju"	243
	Vakoiluepisodi, jota Suojelupoliisin historia ei tunne.....	247
	Lehtilinja	253
	Tilanne-aikakauslehti 1961-1967.....	259
	Tiedottajasta keskuskomitean sihteeristön jäsen.....	269
IX	RAFAEL PAASION PUOLUETIEDUSTELIJA.....	275
	SKDL-linja	275
	Paasio ja Puskala.....	282
	Kreml päättyy Väinö Leskiseen	291
	Hajotus - "klassillinen työ".....	299
	Turun projekti 22.9.1967-30.1.1969.....	307
X	SKP:N JAKAUTUMISEN KIIHDYTTÄMINEN SAARISLAISIIN JA SINISALOLAIISIIN	321
	Kuka soittaa?	322
	Puuliitto puoluetistelujen kenttänä	324
	SAK on "myyty sosialidemokraateille"	329
	NKP:n asenne SKP:hen jyrkkenee.....	341
	Agentteja, turvalaitteita ja "puskapostia"	350
	SKDL:n piirikokousten hajotusoperaatiot	359
	Suurlähettiläs Beljakovin tehtävä	362
	Suurlähettilään kompastuminen	366
	Metallin lakko 8.2.-26.3.1971 - sisäpoliittinen kulminaatiopiste.....	370
XI	PUOLUERIITA PAINUU POHJAAN	387
	"RAFUN" kääntöpiiri	387
	T-linja nostaa hajotustason ylimpiin päätöselimiin	392
	Pesäero Osmo Kupiaisen SYT:stä.....	401

XII	TIEDUSTELUN LOPPUKAUSI 1973-1979.....	409
	Jälleen juonesta kiinni.....	409
	Hauhian sisäisposti	416
	Askartelu Saarisen saamiseksi Brežnevin puheille.....	417
	Miinoitettu pakkorauha - NKP esti sovinnon	420
	Yksi vai kaksi kommunistipuoluetta?	427
	Sopimussyhteiskunnan synnytystuskat	430
	Sorsa saa tietää Putiikista	434
	Eläköityminen - tiedustelun hiipuminen vaalipalveluksi.....	436
	 YHTEENVETO.....	 443
	Salaisuuksien verhoama elämä	443
	SKDL-linja jakaa kommunistit	448
	Putiikki SDP:n ulkoistettu tiedusteluorganisaatio.....	451
	Kalevi Sorsa saa tietää	455
	Menetetty menneisyys.....	456
	 LÄHTEET	 459
	 VIITTEET	 469
	 HENKILÖHAKEMISTO	 503

Saatteeksi: löytöretki piiloteltuihin arkistoihin

Käsillä oleva tiedusteluelämäkerta kuvaa oikeasti eletyn supisuomalaisen puoluevakoilijan elämän. Se on ollut jotain muuta kuin tiedustelukirjallisuudessa tavattavan enemmän tai vähemmän fiktiivisen salaisen asiamiehen elämää. Henkilö ei ole tuiki tunnetton poliittisessa historiassa. Sellaisena kuin tämä tutkimusdraama hänet esittää, vastaavaa tapausta ei tunneta. Teos keskittyy ratkaisuun ”Puskalan putiikin” arvoituksen. Se ei avaudu helpolla.

Talopudokas Veikko Nikolai Puskala, 1911–1989, syntyi Kalajoella ja joutui vauvaikäisenä kunnan elätiksi. Huutolaiseen kohdistuva pilkka sai hänet lähtemään maailmalle ja aloittamaan uuden elämän Helsingissä. Tarinaan kietoutuvat kärsimysnäytelmän ainekset. Se kattaa itse asiassa monta elämää, myös menestyksellisiä, täynnä kohokohtia ja lopulta päällekkäisiä, joista tämä keskittyy kaksoiselämään, josta ei ollut paluuta. Hän ei piilotellut salarakkaita, vaan puoluevakoilua, jota hän harjoitti kirjapainoalan liikemiehenä. Työaika kului muuhun kuin kirjapainobisnekseen. Kauniaisten omakotitalossa hän pakersi rakentaa salaista tiedottajaverkostoa Suomen Kommunistisen Puolueen (SKP) sisälle kuin pienoislaiavaa pulloon.

Kommunistipuolue oli vuonna 1918 Moskovassa perustettu salaseura. Saatuaan vuonna 1944 julkiset toimintaoikeudet puolue alkoi valmistella vallankumousta maanalaisuuden sijasta ylhäältä hallitusvallasta käsin. Se kokosi puskuriksi ympärilleen Suomen Kansan Demokraattisessa Liiton (SKDL), jonka isäntäpuolueeksi se asettui ja säilytti liitossa määräävän asemansa loppuun asti. SKDL:n sisällä demokratiavaje kylvi erimielisyyden siemenet, joi-

ta Puskala alkoi ravita ulkopuolelta tiedottaja-apurien avulla kiihdyttäen puolueriidasta avoimen.

Veikko Puskala kuului Väinö Tannerin tukijoukkoihin, joihin SKP suhtautui vihamielisesti. Se pyrki siivuttamaan sosiaali-demokraattisen puolueen (SDP) hajalle matkalla yksipuoluevaltaan. Puskalalle uskottiin tehtävä päästä selville SKP:n suljetun sisäpiirin aikomuksista. Vuoden 1947 ja 1948 takaiskut johtivat SKP:hen tyytymättömiä jäseniä värväytymään Puskalalle kertoakseen tietonsa. Jotkut määrätietoisista tiedottajista jäivät pitämään pysyvästi yhteyttä. 1960-luvulla heistä ja uusista ilmaantuneista tiedottajista, joihin kuului jo toimihenkilötasoisia puoluevirkailijoita, syntyi pinnanalainen yhteysverkosto, joka ristittiin anonyymisti Toimintalinjaksi, T-linjaksi, tiedotusosastoksi, jollaista Puskala oli johtanut puolueensa järjestösihteerinä. Kun Puskala jätti SDP:n puoluetoimiston, salainen verkosto sai vuodesta 1959 alkaen salatun oppositioverkoston luonteen, jossa se pyrki jännittämään SKDL-SKP:n sisäiset säröt puoluerikon partaalle. SKP:n Kulttuuritalon päämajan huipputiedottajat toimittivat Puskalan kautta ulos sisäpiiri-informaatiota myös neuvostojohdosta. Puskala toimitti presidentti Kekkoselle tietoja SKP:n ja NKP:n edustajien välisistä keskusteluista, jotka olivat korkeinta salausluokkaa. Jos tämä ei ollut vakoilua, vaikea sanoa mikä olisi, sillä tiedot välitettiin Tamminiemeen Suojelupoliisin välityksellä ja nimissä.

Teos on löytöretki arkistojen kätköistä paljastuvaan vakoilun maailmaan. Tiedustelu ja vakoilu on erotettu käsitteellisesti lähteiden julkisuuden ja salaisuuden perusteella. Veikko Puskalan pyörittämä yksityinen tiedustelu oli eittämättä vakoilua, jolla oli omat lakinsa. Valtiollisessa vakoilussa tiedustelupalvelujen diplomaattisuojan turvin tehtyä vakoilua kutsutaan kauniimmin poliittiseksi linjaksi. Vakoilu rakentuu illegaaleihin, järjestöjen ja vastustajan keskuuteen solutettuihin raportoijiin, värvättyihin tiedottajiin ja vaikuttaja-agentteihin. Puoluevakoilua ei ole Suomessa erotettu tutkimuksen haaraksi, vaan sitä on pidetty jo terminä liian juh-

lallisena. Eri yhteiskuntajärjestelmiä erottavissa rajavaltioissa sitä on harrastettu vakoilussa menestyksellisesti. Tunnetuin tapaus on liittokansleri Willy Brandtin esikunnasta vuonna 1975 paljastunut itäsaksalainen mooli. Agentti oli liittynyt Frankfurtissa sosialidemokraattiseen puolueeseen samana vuonna 1956, kun Puskalalle tarjoutui tiedottajaksi SKP:n keskuskomitean työntekijä. Kun itäsaksalainen myyrä luki presidentti Richard Nixonin kirjeitä, SKP:n myyrät välittivät Puskalalle tietoja neuvostojohdon aivoituksista Suomen suunnalla. Esille tulleen aineiston perusteella on tehtävissä alustavia johtopäätöksiä siitä, miten valtiojohdolle ja työmarkkinapäätäjille välitetyt tiedot vaikuttivat niiden selviytymiseen, vastasivatko ne todellisuutta ja näännyttikö NKP ylläpitämällä puoluejakautumista SKP:n hengiltä.

Työ on jatkoa väitökselleni sotasukupolvea, joka esti kansandemokratian. Se nostatti rimaa katsoa, miten Puskalalle kävi niin suuri uravaihdos, että hän päätyi politiikasta yksityisen tiedustelu-toimiston pyörittäjäksi. Tarina saa hyytäviä piirteitä.

Välittömästi hävityn sodan jälkeen oli olemassa – ja pian myös menivät – edellytykset kääntää Suomi kansandemokratian tielle. Herkkä hetki oli vuosina 1945–1946, jolloin puolustuslaitos oli käytännössä neutralisoitu osallistumasta maan sisäisiin tapahtumiin ja poliisi toimi niin sanotun uuden demokratian käskyvallassa. Puskalalla oli osuutensa tuon tien tukkimiseen kommunistiedustelun jo 1930-luvulla aloittaneena sosialidemokraattisen puolueen jäsentarkkailija. Esijuuret johtivat puolueuran päätyttyä vuonna 1958 niin kutsutun Puskalan putiikin perustamiseen ja vakoilusta opittujen käytänteiden hyödyntämiseen. Puskalan uran vaiheista hahmottuu löytämättä ollut lenkki sosialidemokraattisen puolueen valvonnan yhteydestä Puolustusvoimien tiedusteluun. Siinä suuri käännekohta oli vuoden 1948 sosialidemokraattinen vähemmistöhallitus. SDP:n järjestösihteerinä Puskalalle lanke si tehtävä valvoa puolue- ja ammattijärjestösuhteiden ulkopuolella myös maan sisäisiä uhkia, mitä varten hänelle uskottiin tehtäväksi ylläpitää yhteyttä oloja tarkkailevaan niin sanottuun valvonta-

miehistöön. Sen siirtäminen SDP:n tontille oli Puskalan elämässä käänteentekevä muutos, joka sitoi hänet loppuiäkseen.

Ne, jotka väittivät, että Suomen Kommunistista Puoluetta (SKP) hajotettiin sisältä ja ulkoa, saavat tukea väitteilleen. Näin todella tapahtui. Parhaiten siitä oli jyvällä Neuvostoliiton Tehtaankadun suurlähetystö. Paradoksaalisesti viime kädessä Neuvostoliitto ylläpiti SKP:hen kohdistunutta hajotusta estämällä puoluesovun. Mikä oli tämän sisäistä hajotusta harjoittaneen verkoston työn päämäärä? Esiripun takana oli menossa kerrassaan pirullinen näytelmä, jolle ei ollut tiedossa ensi-iltaa.

Alkujaan metallityöntekijä, sota-ajan metallityöväen järjestäjä ja sosialidemokraattisen puolueen järjestösihteeri Veikko Puskala vilahtelee arvoituksellisena hahmona sodanjälkeisessä politiikassa. Vaikutusvaltaisimmillaan hän oli vuosina 1952–1955, jolloin hän lomitti valtioneuvoton jäseneksi siirtynyttä puoluesihtööriä, kapteeni Väinö Leskistä. Asevelisocialisti Leskisestä oli tullut sotasukupolven johtava tiennäyttävä, joka tähtäsi korkealle. Veikko Puskalan tutkimus tuntee paremmin puolueuran jälkeiseltä ajalta. Kommunismin vastaisen tietopalvelun harjoittajana hän omaksui käyttöön sota-ajalta oppositioiden hajottamisessa käytetyt ”klassillisen työn” menetelmät. Tiedustelu ei ollut harmitonta urkkimista. Aiheen kannalta relevantin aineiston piilossa pysyminen oli pitkästyttää, kunnes vuosikymmen Neuvostoliiton romahduksen jälkeen alkoi arkistoihin ilmestyä tiedettyjä ja tuntemattomia arkistokokoelmia.

Työnantajien hallussa ollutta Puskalan aineistoa tutkimusaineistona käyttänyt Matti Viialainen totesi ensimmäisenä, että toiminta oli puolueen ulkopuolelta tarkoituksellisesti harjoitettua hajotustyötä, jolle oli olemassa ideologinen kaukupohja. SKP oli SKDL:n ideologinen portinvartija. Puolue seurasi alamaisesti NKP:n taholta tulleet vihjeitä ja toivomuksia. Merkittävälle osalle jäsenistä sitä oli ylivoimaista hyväksyä jo Stalinin aikana. Puolueella oli näppärä keino päästä heistä eroon. Se tyhjensi oppositiot ja poisti hankalat yksilöt jäsenkirjoista panemalla toimeen jäsen-

kirjavaihdoksia. SKDL kansandemokraattisena raamina oli vaikeampi tapaus hallita. SKDL:n jätti vapaaehtoisesti ensimmäisinä sitä perustamassa olleet vanhat sosialidemokraatit sekä itsenäiset jäsenryhmät, kuten Sosialistisen Yhtenäisyyspuolueen. Monet luopujista olivat Puskalan vanhoja tuttuja ja kiistahenkilöitä, jotka petyttyään valittelivat Arvo Tuomiselle erehdystään. Puskala oli joihinkuihin heistä myös yhteydessä ja seurasi, miten SKDL:n johtotehtäviin sidotut Sylvi-Kyllikki ja Eino Kilpi kestivät SKP:n taholta tulevaa yhdenmukaistamispainetta. He ja muut vuoden 1956 uudistusodotuksissa pettyneet pyrkivät kirkastamaan SKDL:n profiilia, ennen kuin 1960-luvun uusi SKDL-jäsenpolvi ilmestyi kuvaan vaatimaan vapauksia. Eri puolille maata syntyi SKP:n uudistajien oppositioryhmiä, mikä käynnisti puolueessa mielipidesodan. Hajotusverkosto sai alkunsa näihin oppositioryhmiin kuuluneista jäsenistä, jotka kärjistikivät vastakohtasetelmaa kiihdyttäen kommunistien jakautumista vanhoillisiin ja uudistusmielisiin. Jälkimmäisiä suosi 1960-luvun avautuva yhteiskuntailme. Yleinen tasa-arvoistumiskehitys oli myrkyä suljetulle puolueelle. Näin tietien tahtoen ja toisaalta hyvässä uskossa puolueen hajotukseen osallistui SKDL:n ja SKP:n paikallisia päättäjiä, joissa oli palkollisiakin. 1970-luvun alussa verkostoa johti jo mainittu ”Puskalan viisikko”, jotka olivat viisi puolueen palkattua toimihenkilöä. Se toimi verkoston aivotrustina.

Aloittaessani työtä en arvannut tulevani kirjoittamaan kaksoiselämäkerran. Päättelin seinän voivan tulla pianikin eteen, niin kuin edellisillekin yrittäjille. Aste asteelta uusien arkistolöydösten myötä seinä loittoni. En välttynyt tunteelta, että olin joutunut eräänlaiseksi rikostutkijaksi, joka oli avaamassa selvittämätöntä tapausta. Juttu oli kylmennyt ja painunut historiaan, kun uudet asiakirjat todistivat kuin solubiologian DNA-näytteet, että Puskalan tiedustelu oli muuta kuin tiedustelua. Siitä lähtien aloin kirjoittaa toimistosta isoisten tyyliin Putiikkina. Hahmotui organisoitu Toimintalinja eli verkostorakenne, jossa Puskalan ”kommunistiystäväkseen” kertoma SKP:n Kulttuuritalon apuri

oli sisäpiitiedon välittäjä. Tästä ystävästä oli olemassa korjattu tieto poliisitiedottajana. Raportointi paljasti myyrän olleen megaluokan tietovuotaja. Loistavana kirjoittajana hän raportoi verkoston toimijoiden välittämiä tietoja Puskalalle. Hänellä ja Puskalalla oli menneisyydessä epäilyttävän paljon yhteistä. Häinkin oli ollut metallinuori, Puskalan vastapeluri SAK:n piirissä ja poliittinen vanki, josta vapaaksi päästyään tehtiin SKP:n piirisihteeri ja työntekijä. Toverukset olivat eläneet historian ikään kuin käänteisesti peilikuvana, kunnes kommunismin vastustaminen yhytti heidät. Mies oli vaasalaisen kommunistisen sukunsa terävin vesa, toimitsija Veikko Hauhia (1908–1992).

Tultuaan kesällä 1958 erotetuksi SDP:stä Puskala jätti puolue-toimiston, perusti mainoskirjapainon ja jatkoi sen suojissa yksityisesti kommunistitiedustelua. Siitä lähtien hän oli ”Bror Eriksson”. Peitenimi kummitteli 1970-luvulla satojen punaisella salainen-tai erittäin salainen -leimalla varustettujen raporttien etusivulla. Toimintalinjan yhdysmiehet ja tiedottajat toimivat itsenäisesti alueillaan keräten ympärilleen SKP:n johtoon tyytymättömiä, jotka toimivat niin sanottuina riidansyöttäjinä, vastapuolesta kantelijoina ja vaalityöntekijöitä. He riitelivät sekä tietien tahtoen että aidon viattomina muutoksen puolesta. Riitelystä levisi maanlaajuinen palo.

Putiikki neuvotteli alustajärjestön kommunismin vastaiseen toimintaan keskittyneestä liike-elämän ylläpitämästä Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiöstä (SYT). Tieto Puskalan SKP:n vuotokanavasta kiiri Suojelupoliisille. Supon valvontaosaston onnistui tehdä Putiikista SKP:n sisäpiiritietojensa alihankkijan. Puskala ei luottanut Supoon, se vuosi tietoja ulos. Jollakin välityssuhteella järjestely kuitenkin toimi, ja Suojelupoliisi sai käsiinsä SKP:n ja Neuvostoliiton kommunistipuolueen (NKP) välisiä arkaluontoisia keskusteluraportteja. Erikoisraporttinsa Puskala toimitti itse perille. Presidentti Kekkonen kolmannella virkakaudella Puskalasta tuli hänen epävirallinen hovihankkijansa. Kerran poliisietsivä, aina tiedustelu-uskovainen, voi havaita etsivän keskuspoliisin entises-

tä "ohranasta" Urho Kekkosesta. Nuorena virkaintoisena juristina Kekkonen oli ollut oma hankauksellinen osastonsa laitoksen sisällä. Hänen kehittelemänsä tehdasvalvontajärjestely johti siihen, että muuan kalajokinen pikkurenki, Erkki Puskalan nuorimmainen, kirjattiin telakan niittipoikana poliisin rekistereihin ja jätettiin ottamasta sotaväkeen. Kekkoselle tiedustelusta jäi elinikäinen harrastus, se oli hänelle aselajeista ensimmäinen.

Kuka tahansa noin vain huitaisten ei tietenkään pystynyt Puskalan kaltaisen tiedustelutoiminnan harjoittajaksi. Puskalan puolue-tiedustelun syntyjuuret versoivat 1930-luvun puoluetarkkailusta ja sota-ajasta. Tällöin hänet määrättiin puolivirallisen SAT/VIA-valvontajärjestön Helsingin tiedotuspäälliköksi. Vuoden 1948 jälkeen Puskalan toiminta kytkeytyi pääesikuntaan, jossa päämajan sota-ajan tiedotuspäällikkö Kalle Lehmus (Kaarle Aukusti Lehmus 1907–1987) toimi hänen mentorinaan. Lehmus oli tuonut tiedotuskomppaniajärjestelmän mallin Saksasta. Jatkosodan aikana hän suoritti kaksi uhkarohkeaa operaatiota: järjesti Suomessa vierailleen Adolf Hitlerin monologin salanauhoituksen ja myöhemmin kesällä 1942 kuvautti Seurahuoneelle Reichsführer-SS Heinrich Himmlerin tarkoin vartioidun laukun sisällön. Sodan jälkeen Lehmus toimi tiedustelupäällikkönä ja puolustusministeriön kansliapäällikkönä, jolloin alkoivat puheet hänen toimistaan "Lehmuksen putiikkina". Lehmus oli SDP:n puheenjohtajan, puolustusministeri Emil Skogin oikea käsi ja Puskalan "näkömätön eversti", joka on pysynyt piilossa tutkijoilta.

Tapasin aloittelevana tutkijana Lehmuksen haastattelutilaisuudessa, jonka pääministeri Mauno Koivisto järjesti Kesärannassa syyskuussa 1980. Tarkoitus oli kerätä muistitietoa Väinö Tannerin syntymän satavuotisjuhlan edellä. Ruokasalin pitkän pöydän ympärillä oli kymmenkunta sotasukupolven puoluevaikuttajaa. Yksi vanhoista herroista oli varautuneen oloinen Kalle Lehmus. Olin paikalla professori Hannu Soikkasen avustajana, jolloin selvisi Lehmuksen olevan hänen hyvä tuttunsa. Kauimpana Koivis-tosta istunut eversti Lehmus käytti pitkähkön puheenvuoron, joka

ei jättänyt epäselväksi, etteivätkö tietokaappaukset ja toimistomurrot olisi olleet tuntemattomia Mannerheimin tiedotuspäällikölle. Salaisille operaatioille hän kertoi olleen ylipäällikön siunaus niin, ettei hän tietäisi niistä mitään.

Kirjat tehdään arkistoista. Sellaisia, joita olisi työhön tarvittu, ei ollut vielä neuvostoaikana, vaan niitä pidettiin mitä missäkin piilossa. Työväen Arkiston muistitietovirkailijana olin, kuten arkistolaiset muutenkin, poikkeusasemassa. Kuulin yhtä ja toista sellaista, jota ei kerrottu nauhalle. Eteeni sattui punaleimaisia ja joskus myös merkinnällä ”poltettava lukemisen jälkeen” varustettuja asiakirjoja, joiden kerrottiin olevan ”niitä Puskalan papereja”. Kerran 1980-luvulla kysyin eräältä niistä tietävältä, lyhyen automatkan päässä Puskalasta asuneelta entiseltä kansanedustajalta, mahtaisiko Puskalasta olla jututettavaksi. ”Puskala ei puhu”, enkä siten koskaan tullut hänen kanssaan tekemisiin. Erään toisen kirjoitusaikomuksen yhteydessä haastattelin Veikko Hauhiaa. Se loppui lyhyeen hänen ilmoitettuaan, että soittaisi muistinsa tarkentamiseksi takaisin myöhemmin. Soittoa ei koskaan tullut.

Kului vuosikymmen. Vuonna 2002 SAK:n entinen puheenjohtaja Pertti Viinanen kertoi hallussaan olevan Veikko Puskalan mikrofilmattu arkisto. Jokin vuosi myöhemmin hän luovutti rullat tallennettaviksi Työväen Arkiston kokoelmiin. Digitalisoin ja järjestin ne tutkimuskäyttöä varten. Luovutusta seurasi SAK:n historiantutkija Marjaana Valkosen vuonna 1992 tekemä asiakirjaluettelo. Oheisilta kaseteilta kuului Puskalan nauhalle sanelemia tuokiokuvia elämästään. Viinasen mukaan mitään erikoista ei ollut tullut esille. Puskala-kirjan tekoa kohtaan sen sijaan oli ollut suurtakin mielenkiintoa. Joku oli puhunut kustantajankin, mutta jälkeä ei vain ollut syntynyt.

Alkoi monivaiheinen arkistokierros. Uusia ja ennen tietämättömiä arkistoja tuli tietoon ja tutkimuskäyttöön sen lisäksi, että olin vuosikymmeniä tehnyt epälukuisan määrän veteraanihaastatteluja. Suojelupoliisin arkistotietoja lukuun ottamatta työn lähdepohja rakentuu pääosaltaan avoimessa käytössä olevasta

arkistoaineistosta. Koska kuvattavat henkilöt ovat olleet salaisia toimijoita, lähdepohjakin eroaa huomattavasti tavanomaisesta henkilöhistorioihin käytetystä institutionaalisesta lähteistöstä. Se on vaatinut vainua ja pitkäjännitteisyyttä. Käytännössä se tarkoittaa aiheen parissa vuosikymmeniä varttunutta tutkijaa. Historia ei ole nuorten laji.

Tietopohja on pirstoutuneena muistioihin, valtaisan raportti-aineistoon, kirjeisiin ja haastattelujen hajahuomioihin. Kokoaaminen on vaatinut kellosepän työtä yhdistää tiedonsiruihin ja yksittäisistä havainnoista henkilö- ja toimintakuva. Seurauksena on otsikkojen viidakko tavanomaisten eheidä lukujen asemesta. Yksistään Työväen Arkiston Puskala-kokoelma käsittää noin 30 000 kirjoitusarkkia, 3 300 asiakirjan kokoelman. Kävin sen läpi tutkijapalvelua varten tehdyssä sisällön kuvailussa. 2000-luvun alussa Kansallisarkiston arkistotarjontaan ilmestyi Jarkko Vesikansan väitöskirjan jälkeen järjestetty, laajuudeltaan arviolta seitsenkertainen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön arkisto.

Tutustuminen siihen johti läpimurtoon ja vei tutkimuksen seuraavalle tasolle. Tunnistin papereiden joukossa irrallisina olleet Puskalan toiminta- eli T-linjan kertomukset. Aihe alkoi polttaa todella näppejä. Arkiston järjestäjä ei ollut tietoinen raportintekijöistä, sillä valtaosa kommunistiseurantaa koskeneista raporteista paljastui olevan Puskalan tuotoksia. Joukkoon mahtui myös SYT:n tarkkailijana toimineen eversti Kalle Lehmuksen raportteja. Myöhemmin havaitsin, että myös Neuvostoliiton Tehtaankadun suurlähetystöllä ilmeni olevan samoja toimintalinjan kertomuksia. ”Rakennetta”, kuten lähetystön tiedustelupäällikkö sitä kutsui, ei onnistuttu yhdistämään Puskalaan.

Puskalan arkistoa rajoittaa, että hän on mikrofilmattaessa kaseerannut aineistoa ja myynyt sitä eri tahoille. Torkahduksia on kuitenkin sattunut, sikeitäkin. Ylipäättään arkistot ovat kuitenkin päällekkäisiä mutta täydentävät paljastavasti toisiaan. SYT:n arkistosta hahmottuu hajotuksen sisärengas: Puskala, Lehmus ja epäkeskoinen kolmas pyörä, säätiön toimitusjohtaja ja karjalainen

aseveli Osmo Kupiainen. Kupiainen työntyti kimppaan oltuaan sodan aikana Lehmuksen kanssa samassa Suomen Aseveljien Liiton johtokunnassa.

Suojelupoliisi laahasi Putiikin perässä. Presidentiksi valittu Urho Kekkonen oli siihen pettynyt. Uskottavuus koheni nopeasti noottikriisin aikaan. Tällöin presidentti alkoi saada Supon nimissä Puskalalta välitettyjä raporttitietoja SKP:n ja NKP:n edustajien välisistä neuvotteluista. 1970-luvun alussa jo lopettamaisillaan ollut Puskala sai Tamminiemestä vihreätä valoa jatkamiselleen. Jatamaan rohkaisi myös SDP:n puoluetoimiston palvelukseen tullut moderni versio Puskalasta, sittemmin Kalevi Sorsan järjestösihteeriksi noussut Matti Mansikka (1931–1992), joka hänkin oli ammattiyhdistysekspertti. Mansikan Puskala-kokoelma on päätynyt Suojelupoliisin arkistoon.

Muistitietovirkailijaa sattuma kohteli somasti, kun tulin tietämään Puskalan tyttäristä. Vanhin tytär pyysi lopulta minut ja professori Hannu Soikkasen kotiinsa kertoakseen isästään. Soikkanen tuli mukaan, koska hän oli aikanaan käynyt haastattelemassa Puskalaa Bembölessä. Tämä oli jättänyt muistelunsa kesken. Nyt haastattelu sujui, oli suksee ja *critical evidence*. Tytär kertoi isäsuhteestaan ja työstään perheen kirjapainossa. Hän kertoi seuranneensa sivusta Puskalan pääesikunnan viestikoelaitoksen päällikön kuuntelusiantuntijan työtä, kun tämä kehitteli käyttöön kuuntelu- ja signaalilaitteistoa. Hän kuvasi miestä nerokkaaksi keksijätyypiksi. Tämän jälkeen koossa oli riittävä aineisto haastaa olemassa oleva tutkimuskuva.

Viimeinen onnenpotku oli tieto, että Puskalan elossa oleva lyhytaikainen työtoveri tohtori Reijo Ahtokari suhtautui myönteisesti tutkimukseen. Hänestä oli suurta apua jo kypsyttelyvaiheessa muistelijana. Myöhemmin hän raotti ystävällisesti myös yksityisarkistoaan. Tiesin, että heidän aikanaan tavatessa Puskala oli jo heikoilla. Eräs opiskeluaikainen tuttavani oli käynyt haastattelemassa Puskalaa opinnäytettään varten jossakin Museokadun varrella. Puskala ei ollut puhunut mikrofoniiin, oli

purkanut katkeruuttaan Väinö Leskiseen ja jättänyt nuhruisen vaikutelman. Haastattelu oli tehty ennen kuin Puskalan ja hänen SYT:n työtoverinsa, toimittaja Ahtokari perustivat PR-Kolmionimisen tiedotusalan konsulttitoimiston. Hänen tehtäviään olivat pääasiassa kirjalliset työt ja tiedonjakelu. Ahtokari kertoi Puskalan toiminnan kääntyneen melko pian alamäkeen. Hänen verkostonsa rapistui ja kaupungilta alkoi kuulua ääniä Puskalan valitteluista, että toimisto oli joutunut porvareille.

Kaiken jo ollessa takana eläkeläiset Puskala ja Hauhia jatkoivat tiedustelua omaan lukuunsa, Hauhia kenties Puskalan jälkeinkin. Puskala muokkasi valikoiden raporttejaan jakeluun. Vuonna 1979 hän muutti Kalajoelle, jossa vietti viimeiset elinvuotensa. Viimeisiin Helsingin vuosiin ajoittui tilaisuus, jossa järjestösihteeri Matti Mansikka järjesti kotiinsa pienen piirin illanistujaiset. Puskala kertoo paikalla olleen myös puheenjohtaja Kalevi Sorsan ja puoluesihteeri Ulf Sundqvistin. Sorsa olisi vasta tällöin saanut tietää Puskalan olevan ”Bror Eriksson” ja kuullut koko tarinan, kun Puskala kyyditsi Sorsan kotiin selittäen vielä kahden kesken toimintansa taustat. Puskala mietti tällöin jo putiikin seuraajaansa, joksi vuonna 1980 hyväksyttiin hänen ja Valmet Oy:n pääjohtajan tekemän alustavan sopimuksen mukaisesti Puskalan pitkäaikainen avustaja, työsuojelusihteeri Onni Haakana. Putiikin tarina alkoi silloin jo olla ohi ja loppui kokonaan vuonna 1985.

Taustoituksessa kaipasin vasemmistopuolueiden puuttuvia historiaesityksiä. Jostain syystä ne ovat kirjoittamatta. Hannu Soikkanen myönsi, että hänen vuonna 1991 ilmestynyt sodanjälkeistä aikaa vuoteen 1952 saakka käsittelevä SDP:n historian kolmas osa oli vanhentunut uusien päivänvaloon tulleiden lähteiden ja tutkimusten valossa. Siihen voi yhtyä. Puskalan lähteistä selviää esimerkiksi tuntematon episodi, jossa hänellä ja Väinö Leskisellä oli vuosina 1948–1949 bulvaanin välityksellä kontakti Neuvostoliiton lähetystön tiedustelupäällikköön.

Jokainen historiankirjoittaja toivoo, että pääsisi mahdollisimman lähelle kerran ollutta todellisuutta, jota ei voi enää tavoittaa.

Erityisen vaikeaa se on, jos toimijat karttavat tarkoituksellisesti julkisuutta. Löytöretkistä arkistojen kätköihin on kiittäminen Puskalan edesmennyttä tytärtä Ritva Salomaata (1937–2008), tohtori Reijo Ahtokaria, osastopäällikkö Matti Simolaa sekä tiedustelualan asiantuntija eversti evp. Erkki Laukkasta, joka luovutti käyttööni opinnäytetyönsä vuodelta 2000. Siitä on ollut hyötyä. Työ on vaatinut malttia ja kärsivällisyyttä myös vaimoltani Kaijalta. Hän on osannut olla kuin ei olisi tietävinäänkään. Kiitos lankeaa tutkimuskäänteet myötäeläneelle Suojelupoliisin arkistohoitaja Tuomas Peltolalle, Kansallisarkiston ja Kansan Arkiston henkilökunnalle sekä Työväen Arkiston entisille työtovereilleni, tutkimussihteeri Timo Tigerstedtille sekä erikoistutkija Mikko Kosuselle. He ovat kuunnelleet selityksiäni ihmetellen, mitä ihmeen tutkimusta oikein olen tekemässä. Viimein järjestyy myös tilaisuus kiittää tutkimustyötä ansiokkaasti tukevaa Riihisäätiötä. Se myönsi apurahan väitöskirjani kansanpainoksen kirjoittamiseen, mikä tulee tässä yhteydessä myös kuitattua.

Kerrottakoon mielenkiinnosta Puskalan mysteeriä kohtaan. Suojelupoliisin täyttäässä seitsemänkymmentä vuotta sain kutsun tulla esittelemään tapaus Puskalan seminaariin. Tapaus kiehtoi silmin nähden entisiä poliittisia päättäjiä ja kyberaikakauden vakoilun asiantuntijoita. Oli ilmoitettu poikkeuksellisesti, että saisin puhua ilman aikarajaa ilmeisenä oletuksena, että aihe kuivuisi normaalissa ajassa. Kun aikaa kului ja kului, kynä savuten muistiinpanoja tehnyt paneelin puheenjohtaja professori Kimmo Rentola keskeytti ja ilmoitti, että paikalla oli paljon vanhoja miehiä. Olemme ensimmäiset, jotka saavat tietää Puskalan käänteitä täynnä täynnä olleen elämäntarinan.

Luhangan Kesäniemessä 10. elokuuta 2020
Risto Reuna

I

TALOPUDOKAS

Merellinen asutus muodosti Suur-Kalajoella pitkulaisen rannikon myötäisen kaistaleen. Etelänkylässä asuivat Untiset, Amerikassa rikastunut äveriäs merenkävijän perhe, joka oli lunastanut velkaisen talonsa ja viereisen vararikkoisen torpan. Perhe, aikamiespojat ja kouluikäinen tytär, asuttivat päätaloa, alitalossa asuivat kunnalta huudossa hoitoon otetut Turkin sodan veteraani sekä pellavapäinen pikkupoika. Tämä oli katsottu leikkitoveriksi merenkiertäjän sairaalloiselle tyttärelle. Poikaa oli onnistanut, sillä vastaavaa yhtä virikkeellistä sijoituskotia löytyi tuskin seudulta.

Elettiin ensimmäisen maailmansodan loppuvuotia. Pikkumies sai pyöriä vapaasti tuvassa: häntä ei laitettu töihin, hän ei punonut tai selvitellyt verkkoja, joita oli teetetty huutolaislapsilla, vaan hänen työnään oli tyttären seuranpito. Poika oppi kuitenkin, ettei hän ollut isäntäväkeä. Aina, kun tyttärelle sattui jotain pahaa, takapuolta kirvelsi. Untisen merimiesaikojen nurja puoli näyttäytyi perheessä muutenkin isännän kiivastuessa, jolloin hän nuiji nyrkein poikiaan. Aika Amerikan Untisilla jäi lyhyeksi, ja muutamana vuoden päästä pojan jo ollessa toisessa kasvattikodissa hän näki, kuinka talo ränsistyi ja metsistä tuli raiskioita isännän jäätyä taloon yksin tyttärensä kanssa.

Untisten vieraspiiri, juhlat ja seuralämä olivat paikka pikkumiehen kohota huomion keskipisteeksi. Pellavapää hauskutti uutistenlukijana. *Liitto*-lehdestä hän lukea paukutti Venäjän sotaväen tappioista ja tuhoista, joissa vallihaudat täyttyivät ruumiskasoista ja tantereelle jäi röykkiöittäin kuolleita hevosia. Se oli jännittävää, ja häntä kannustivat esiintymään kuulijoi-

den korjailut. Poika oppi lukemaan varhain, minkä ansiosta hän suoritti ennenaikaisesti rippikoulun ja saattoi toteuttaa hautomansa suunnitelman Kalajoelta karkaamisesta. Uskonseuroissa lukutaito syveni, kun hän kasvattitaloissa luki ääneen raamatunhistoriaa ja teki kinkeriläksynsä. Normaaliin viikkolukemiseen sisältyi tuvan pöydällä auki ollut Raamatun teksti, joka aina sunnuntaisin aamupäivällä kuulusteltiin, minkä lisäksi piti lukea sunnuntaina Lars Levi Laestadiuksen huonepostillasta päivän epistola.

Ottopoika oli Kalajoen halveksittuja Puskaloita, joiden sukujuuret juonsivat isonvihan jälkeisiltä vuosilta sisämaasta rannikolle Puskalan kylään. Väkeä muutti tuolloin perhekunnittain rannikolle jokia hyödyntäen. Merestä ammennettiin kyläkunnittain jokapäiväinen elanto ja lisäsärvin. Niin Puskaloillakin, joista kalastaja-talollinen Erkki Puskala herätti maanlaajuista huomiota 1900-luvun alussa rysäänsä eksyneellä valkovalaalla, jota näytettiin maksua vastaan.

Erkki Puskala oli 1830-luvun puolimaillo syntyneitä lautakuntamiehiä. Vaikuttajaisännän ensimmäinen avioliitto oli päätynyt vaimon kuolemaan vuonna 1890, ja lapset olivat hajaantuneet maailmalle, osa matkustanut uudelle mantereelle asti. Kalajoki oli tuohon aikaan lestadiolaisherätyksen puskurikunta uskonristiriitojen keskellä. Sisämaasta levinnyt rukoilevaisuus pysähtyi körttiläisyyteen kunnan rajamaille Nivalaan. Vuonna 1911 syntyneen Veikko Nikolai Puskalan lapsuus kietoutui kohotalokkaalla tavalla uskonliikkeiden sisäiseen valtakamppailuun. Isä-Erkki oli ollut ensipolven lestadiolaisherättäjiä, jonka uuslestadiolaiset karkottivat seuroista. Eristämisen seurauksena perhe menetti talonsa ja isäntä toisen avioliittonsa viiden alaikäisen lapsensa kanssa otettiin kunnan huollettavaksi. Veikosta sisarukseen tuli huutolaisia.

Vasankarin Jumalan terve, maallikkosaarnaaja Erkki Puskala, karkotettiin seksuaalisista syistä uskonseuroista. Hänet tuomitettiin haureuden harjoittaminen nuoren emäntäpiikansa Ida Iso-

Niemelän kanssa, joka oli hänen toinen vaimonsa. Kuopukselle annettu nimi Veikko Nikolai viittaa epäsuosiolle olleen muitakin syitä. Nikolailla ei ollut suosittu kaiku, sellaisen ristimänimen antoi vain Venäjän kruunulle uskollinen isäntä. Kalajoellakin marraskuun 1905 suurlakko oli päästänyt itsenäistymistunnot irti, ja jokisuun markkina- ja satamapaikalla väki juhli lakkoa kansallishengen vallassa punaisiin rusetteihin ja tunnuksiin sonnustautuneena. Perustettu työväenyhdistys toimitti siellä avoimen kuntafoorumin tehtävää. Lastoo- ja ulkotyöväki ryhtyi rakentamaan jokisuulle toista kuntakeskusta työväentalosta, joka valmistuessaan vuonna 1912 oli hulpea näky ja veti koollaan vertoja kirkkorakennukselle. Erkki Puskalaa uskonjulistajana kansanvallan nousu ei vetänyt puoleensa.

Varsinaisena työväenaatteen levittäjänä Kalajoelle toimi herätyspuhuja toimittaja J. A. (Jukka) Lankila. Hän oli yksi Kalajoen monista isättömistä, merille karannut ja kruununkyydillä palautettu maalarintyöntekijä, joka agitoi sosialismia. Lankilasta tuli toimittaja ja kansanedustaja, jonka tie vei pois Kalajoelta, ja vuoden 1918 oikeudenkäynneissä hänelle langetettiin kuolemantuomio. Puskaloista ei hänen yhteydessään tiedetä muuta kuin että markkinapaikka Plassin ”jumalattomien” työntekijöiden villitsijänä häntä vastustettiin kiivaasti rukoilevaisten seuroissa. Veikko tuskin edes kuuli Lankilasta ennen kuin Helsingissä.

Talopudokkuus merkitsi vajoamista kyläpaarioihin. Isä oli Veikon syntyessä 75-vuotias ja kykenemätön isännäksi, jolloin talo siirtyi pois häneltä. Isän uskonseuroista karkotetun maine seurasi sisarusparvea tummana varjona. Veikko muisti ikänsä huudot raitilla perässään: ”Kunnan elätti, kunnan elätti.” Kovan onnen sisarusparvessa yhden tyttäristä elätysisäntä hakkasi lehmänkettingillä vammaiseksi.

Sukulaistalossa renkinä työskennellyt Esko-veli kävi työväentalolla. Kun häntä ei päästetty nuorisoseuran talon iltamiin, veli puukotti hengiltä järjestysmiehenä olleen talollisen pojan. Seurasi matka käräjille ja passitus kärsimään tuomio Vaasan vankilassa.

Veikko reagoi vahvasti menetyksiin haluten korjata sukunsa häpeän: kerran vielä hän istuisi isänsä talon pöydän päässä. Ainoa muistikuva isä-Erkistä oli viimeisiltä ajoilta. Tällöin poika näki ikkunasta pitkäpartaisen vanhan ukon köpöttelevän kohtia taloa. Tämän kerrottiin olevan hänen isänsä. Tuvassa mies otti hänet syliinsä. Jo seuraavassa hetkessä hänelle viitailtiin hautausmaata ja kerrottiin isää viettävän viimeiselle matkalle.

Kuivan kesän 1917 aikana maailmansodan levottomuudet koettelivat Venäjän läntistä rajamaakuntaa työttömyydellä ja maatalouslakoilla. Pärskeet löivät myös Kalajoen Plassin suistoalueen työväenyhdistyksestä, joka herätteli seudun mökkiläisiä yhtymään kapinaan. Kasvattipoika pysyi näistä tietämättömänä ja rekisteröi vuonna 1918 sodasta vain yhden ihmeellisyyden. Talossa oli puhuttu sotatapahtumista, jolloin peräkamariassa asunut vanha mummo oli selostanut:

”Jo työkyvytön mummo, niin se oli etevä, kun halusi selvitää – – miksi ihmiset ampuu toisiaan, niin sano, että niillä toisilla on sellanen punainen tähti otsassa ja ne on sellaisia, jotka pitää ampua.”

Sisällissota jäi ohueksi ohimenneeksi muistikuvaksi, ei ajaksi, jonka olisi tiennyt eletyksi. Monet asiat selvisivät hänelle vasta myöhemmin Helsingissä. Yksi niistä oli mieleen jäänyt kummajainen mökkikankaaksi sanotusta kyläsyryn köyhälistögetosta. Kalajoella, kuten muuallakin pitäjien perillä, oli entisiltä ajoilta periytynyt köyhän väen hökkelikylä muistona maatalouden ”liikaväestä”. Metsäkylän liepeille oli syntynyt kymmenkunnan lautatönön muodostama syrjäloukko. Sosiaalista nousua janoava nuori Veikko Puskala oli käynyt sekavin mielin seuraamassa syrjäloukon ihmisten elämää, sekatyöntekijöitä, päiväläisiä ja pyykinpesijöitä, jotka kävivät töissä tilallisilla hengenpitimikseen. Matintalon vantteran elättipojan silmissä he eivät olleet kykeneviä työmiehiä, ja Mökkikangas asukkaineen oli hänestä köyhyyden perikuva.

Pikkurenki

Elätekoti vaihtui usean kerran. Viattomien lasten päivänä poika käytettiin jälleen kouluikäisenä näytillä kunnantalolla, josta hänet huudettiin 15 kilometrin päähän pohjoiseen Metsäkylään Jylkkien Junnuntaloon. Isäntä oli hänkin Amerikan-kävijöitä. Muiden ilkeänä pitämä Tilda-emäntä suojeli Veikkoa kuin omaa lastaan ja jätti viemättä hänet kouluun. Poika välttyi siten kiusaamiselta ja naapuririidoilta. Uusi oppivelvollisuuslaki edellytti kuitenkin kaikkien ilmoittamista kouluun, joten Veikko suoritti kaksi luokkaa kevätkaudella. Istumisesta koululuokasta ei tahtonut tulla mitään. Talon työt kiinnostivat enemmän, ja huuteluista ja tappeluista koulumatkoilla seurasi vain lisämurheita. Pahan pojan maine oli se, joka näytti tuottavan hänelle tyydytystä, kun hän huomasi, että isommatkin tappelupukarit pelkäsivät häntä. Tappelemisesta kehittyi keino kiriä ”ittesä keulaan”, hän kertoi myöhemmin. Peltotöissä työmiehen alku tunsu olevan vapaimmillaan. Asuttaessaan talvisin yksin tupaa ja kesällä luhtia Veikkoa alkoi askarruttaa ajatus, mitä hänestä tulisi isona.

Opettaja tiesi Veikon sukuhistorian, mutta havaitsi pian, että poika tiesi paljon oppikirjojen ulkopuolelta, luki kirjallisuutta, lehtiä ja tiesi asioita, joita muut eivät tienneet. Varhainen lukutaito ja amerikankävijöiden kertomukset kiehtoivat poikaa etsimään lukemista kaukomaista ja eriskummallisista ilmiöistä. Tietomääränsä vuoksi poika sai tenttiä erikseen opettajalla kolmannen ja neljännen luokan oppiaineet.

Tilallisvaltaisissa Kalajokilaakson kylissä vallitsi sisällissodan jälkeen työvoimapula, joka nosti palkkoja. Kykeneviä työmiehiä kyseltiin tehtaille ja maatöihin taloihin. Vajetta täytettiin nais- ja lapsityövoimalla sekä holhouksenalaisilla navetta- ja aputyöntekijöillä. Veikko liikkui peltotöissä, ajoi hevosella aamumaidon meijeriin ja kulki isännän apuna läheisen Holman sahan rimanajossa. Ohessa alkaneet metsätyöt olivat lopullinen askel itsenäis-

tymiselle ja kypsymiselle ajatukseen, että hän vielä olisi isäntä ja palaisi talollisluokkaan. Eduskunnan täysivaltaistuttua ja maatalouden kaupallistumisen kiihtyessä suhtautuminen isännyyteen muuttui myös Kalajoella. Etelän rintamailla huutolaistytöjä vihittiin jo talonemänniksi, mutta Pohjois-Pohjanmaalla ennakkoluuot kunnan eläteläislapsista tulevina emäntinä ja isäntinä olivat lujassa.

Pako Kalajoelta Helsinkiin 1926

Kun Veikko tajusi holhouksensa perimmäiset syyt, hän päätti ryhtyä palauttamaan sukunsa maineen. Varhainen vastuu Vähäjylkän Matin kasvattitalon talontöistä vanhensi mielen ja yhdisti ajatukset isännyyden tavoitteluun. Hän tuudittautui Matin puheisiin talonjatkajasta, kun tämä toisteli, että ”Veikko se meidät vanhentaa”. Murrosikäinen pikkuisäntä tunsikin olevansa isännyyden porteilla. Kun oma tahto ei aina toteutunut, hän valmisteli myös toista reittiä ja sopi tulevansa Untisten entisen elättäjätalonsa pikkurengiksi. Talo oli pahasti rappiolla, työtä riitti ja etumaksuna Veikko sai saapasparin, jonka vaihtoi rahaksi kirkolla. Työt tempoilivat isännän kiivaillessa vastoinikäymisiä. Yhden sellaisen päätteeksi hän hyökkäsi silmittömällä raivolla Veikon kimppuun. Tämä otti ja häipyi vähine tavaroineen talviyöhön. Hän luotti onneensa ja uskoi, että hänellä oli koossa tarpeeksi päästäkseen pois Kalajoelta.

Untinen ei hellittänyt, vaan ilmestyi Metsäkylään poliisin kanssa. Renki oli poistunut luvatta töistä, ja isäntä vaati häntä palauttamaan saamansa maksut. Ei auttanut kuin nousta Untisen reen kannaksille. Matkalla hän kumminkin pyysi pysäyttämään ja lupasi hankkia vaaditut rahat, jos pääsee vapaaksi ja voi palata Vähäjylkkään. Tapaus sovittiin, ja Veikko jatkoi Matin talon työmiehenä. Se armoton huutolaisuus, jonka tiliin Puskala myöhemmin usein pani elämänsä epäonnistumiset, oli paljon uskoteltua armeliaampi. Viimeinen isäntä, Matti Laitala, kohteli Puskalan

kuopusta isolla sydämellä ja paremmin kuin moni isä biologista lastaan.

Isännän lempeä mielenlaatu syövytti poikaseen uskonnon etiikan mukaisen pyrkimyksen oikeudenmukaisuuteen. Poika uskoi petettynä Kalajoelta lähtiessään kerran vielä palaavansa Daavidin lailla selviytyjänä isiensä maille. Siihen asti Veikko istui perillisen lailla lestadiolaisseuroissa Matti-isännän kyljessä. Kansallisen kokoomuspuolueen lautakuntamiehenä puolue oli hänelle ”kuin Jumala, joka kokosi kaikki yhteen”. Murrosikäisen pikkuisännän mielestä jumalisuus oli kuitenkin käsitetty pahasti väärin. Samat isännät, jotka esittivät hurskasta, pahoinpitelivät alaisiaan, pieksivät vaimojaan ja viettivät kaksoiselämää. Jos uskonveljet jostain tekivät syntipukin, tämä oli hänen isänsä lailla vailla armoa.

Kun Veikolle selvisi karu totuus, että talo menisi isännän vaimon puolen suvulle, hän pyysi Mattia puhumaan hänet ennenaikaisesti kirkolle rippikouluun. Muussa tapauksessa Herran ehtoollinen jäisi häneltä väliin. Matti-isä pelästyi kovin ja kävi kirkkoherra Vilho H. Kiviojan luona, joka oli Veikon isän aikaisia uskonveljiä. Hän tunsi suvun onnettomuudet. Jokin vuosi aikaisemmin Kivioja toimitti Veikon vanhimman veljen puukottaman talollisen pojan hautausmenot. Kirkkoherra Kivioja tunnettiin myöhemmin ankaramielisenä korkeakirkollisena kansanedustajana. Vuosia myöhemmin Veikko osui samaan junaan ja kuuli sukunsa ja isänsä vaiheista. Puskalat olivat jakaneet Kiviojien kanssa kalajokisen uskonliikkeen menneisyyden.

Veikko laski, että hankkimalla rippitodistuksen voisi muuttaa äidin perään Helsinkiin, josta äiti oli kirjoittanut hänelle avoimista työtilaisuuksista. Irrotakseen kunnan holhouksesta hänen oli näytettävä, että pystyisi huolehtimaan ylläpidostaan. Matti antoi hänelle avoimet kädet lähteä tienaamaan metsätöissä tarvitsemansa puku- ja kyytirahat. Papinkirjalla hän todistaisi henkilöllisyytensä. Huutolaisuus jäisi taakse, hän kuvitteli, kun sopi erään kohtalotoverinsa kanssa tapaamisesta seisakkeella. Lähtöhetkellä

tätä ei näkynyt. Syksyllä 1926 juna kyyditti yksinäistä pikku-
renkiä kohti tuntematonta tulevaisuutta.

Veikko Puskalan kohdalla vuosien 1919–1922 köyhäin- ja lastenhoitoa koskenut lainsäädäntö viivästyi, kuten lakien toimeenpano yleisesti. Eduskunta oli maailmansodan lopulla täysivaltaistunut, mutta keisarikunnan traditiot jatkoivat elämäänsä. Kunnan sijainnista ja hallinnosta riippuen syrjäseuduilla oltiin jälkijunassa lakien täytäntöönpanossa. Kunnan eläteläisiä koskeneen lain soveltaminen viivästyi Pohjois-Pohjanmaalla ja Ylä-Savon kunnissa aina vuoden 1937 hallitukseen asti. Huutolaisia kohtasi uusi syrjintäjakso 1920-luvun lopulla, jolloin ulkoparlamentaarinen liikehdintä ja isäntävalta nostivat maassa päätään. Väkivalta kohdistui myös niihin, jotka elivät verovaroin ja lisäsivät kuntien laitoshoidon kustannuksia. Talolliset pitivät sitä kunnallisena sosialismina.

II

MAALTAMUUTTAJAN HELSINKI

Niittipojaksi Katajanokan telakalle

Helsingin rautatieasemalla ei ollut ketään vastassa. Aikansa asemahallissa hortoiltuaan, 45 penniä taskun pohjalla ja kalleimpana kaikesta vaatteisiin hakaneulalla suljettu papintodistus Veikko törmäsi tuttuun poikaan Kalajoelta. Tämä johdatti Veikon rakennusmestari-isänsä kotiin. Siellä selviteltiin äidin asumapaikka, ja Veikko ehti jo kysellä, löytyisikö rakennuksilta hänelle töitä. Ikää oli kuitenkin liian vähän.

Äiti asui Malmilla pohjoisen radan varressa. Uusi aviomies oli jo kuollut, ja perhe asui ahtaasti, jolloin naapurin liiteristä järjestyi katto pään päälle. Talven poika käveli junarataa pitkin töissä Vallilassa pilkkomassa klapeja Pelastusarmeijan halkotarhalla.

Kesällä 1927 elämä oli päättävä työtaturmaan. Nuori mies oli saanut työtä kattojen ja kellareiden isoleeraajana, kun hän astui harhaan ja oli pudota katolta tarttuen virtajohtoon ja tutisten sähkölangoissa. Ohikulkija näki sattumalta hätätilanteen ja pelasti tervapräkärin hengen juoksemalla katkaisemaan virrat muuntamosta. Palaneilla, kääreisillä käsillä töistä ei tullut mitään. Läheisen romuttamon pitäjä tajusi pojan ahdingon ja palkkasi Veikon vartijaksi. Se oli kulkupojan elämän suuria sattumuksia. Romuttamolla kulki ihmisiä ja asiakkaita, joiden jutut ja kertomukset auttoivat pikkurengin pääsemään jyvälle Helsingin työtilanteesta.

Talvityöttömyys vaivasi Helsinkiä, missä Vallilaan nousi paria aikaa harjaan korttelirykelmiä. Sieltä Veikon oli turha talvea

vasten kysellä työtä, kun työpaikka astui häntä vastaan romuttamalla.

Veikko oli kuullut telakan palkkaavan miehiä ja tuli kysäiseeksi Katajanokan telakan työnjohtajalta, löytyisikö sieltä töitä. Maassa oli sulkulakko, mutta telakka ei ollut sen piirissä. Veikko tiesi metallityöväen arvostuksesta jotain jo Kalajoelta. Siellä Friisin konepajan valureille oli kysyntää ja työtä ympäri vuoden. Katajanokalla ylimestari Suominen syynäili romupihan jässä kiireestä kantapäähän. Todistaakseen ikänsä Puskala ojensi hänelle papinkirjansa, jota oli korjaillut. Ollakseen vaaditut 17 ikävuotta poika oli raaputtanut syntymävuotensa loppunumeron ykkösestä nollaksi. Näin hän oli työikäinen ja otettiin töihin.

Outo likainen ja meluinen konepaja savuineen oli oikea pätsi. Ulkona rannassa lojui ruosteisia sukellusveneitä ja yhdistettynä Suomenlinnan telakkasaaren lentokonetehtaaseen paikka oli yksi valtion konepajateollisuuden kehdoista. Arvaamatta valtion konepajateollisuus tuli koskettamaan Puskalan työuraa vuosikymmeniä eteenpäin, ensin runsas vuosikymmen myöhemmin alkaneella Suomen Metallityöväen Liiton (Metalliliiton) asetyöväen järjestäjän uralla ja vuodesta 1951 alkaen metalliyhtiö Valmetin hallituksen ja hallintoneuvoston jäsenenä, mitä jatkui vuoteen 1973. Katajanokalla punainen ja valkoinen Suomi elivät rinnakkain. Veikon työnantaja oli yksityisen rahan yhtiö, mutta heti tiilimuurien takana toimi ”Porttu” eli alkuaan Venäjän valtion meritelakka, jonka työntekijät olivat valtion sotatalouden työntekijöinä suojeluskuntatyöntekijöitä.

Veikko aloitti levysepän pirvarina, niittipoikana, samassa työssä, johon seppien apulaiseksi vuosikymmen myöhemmin hakeutui Turussa muuan laivapuusepän poika, Mauno Koivisto. Veikon telakkatyömaalla metallimiehet eivät olleet suojeluskuntalaisia vaan sisällissodan ääriivasemmistolaisia, joilla oli hegemonia työpaikalla ja 1920-luvun Suomen Metalliteollisuustyöväen Liitossa. Viranomaiset lakkauttivat sen vuonna 1930, jolloin aloitti Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitto (SAK) tukenaan kahta

viikkoa myöhemmin perustettu Suomen Metallityöväen Liitto. Siihen siirrettiin rakennustyöväen sähkömiehet ja puhelinmiehet, joiden joukossa oli Helsingin puhelinlaitoksen luottamusmies, monttööri Emil Skog.

Telakka oli apupojalle portti kaupunkilaiseen työmiesmaailmaan, jossa hänet ohjattiin karskin levyseppä Valveen niittipojaksi. Valve oli selvänuottinen kommunisti, joka marssitti apurinsa suoraa päätä ammattiosaston jäseneksi alkaen 15. lokakuuta 1927. Etsivän keskuspoliisin (EK) tehdastiedottaja kirjasi nuorukaisen siitä pitäen rekistereihinsä merkinnällä ”kommunisti”. Liiton proletarisen järjestömuodon takia jäsenkirjassa luki, että Veikko Puskala oli Helsingin teollisuusneuvosto 1:n Katajanokan työhuonekunnan jäsen, jona hänet valittiin nuorten jäsenten ylläpitämän huvitoimikunnan sihteeriksi. Se velvoitti hänet opiskelemaan, jolloin varhaisin kaveripiiri muodostui opintopiirin ja työväen nyrkkeilyseuran tovereista. Metallityöväen ammattiliiton sääntöjen mukaan Veikko Nikolai oli ikänsä puolesta kelpo, vaikka oli monen muun lailla alaikäinen. Iällä ei ollut niin väliä, sillä sulkulakon takia hänen jäsenrahoilleen oli välitöntä käyttöä lakkoavustuksina niille, jotka työnantaja oli asettanut työsulkuun. Pitkällinen sulkulakko osui ajallisesti päällekkäin Väinö Tannerin vähemmistöhallituksen kanssa, ja sillä oli vaikutusta nuoreen Puskalaankin.

Vuoden 1927 Väinö Tannerin vähemmistöhallitus oli monessa mielessä poikkeuksellinen. Niin suojeluskunnille kuin ääri-vasemmistolle se oli sietämätön häiriötekijä, joka kiristi työvoiman valvontaa. Poliisi- ja sotilasviranomaiset aloittivat tuolloin työnantajajärjestöjen kanssa lakkolaisten yhtiökohtaisen koristoinnin. Työhönotossa vältettävistä koottiin tällöin ”mustakirjarekisteri”. Niin kuin Puskalalle kävi ilmi, tämä koski myös asepalvelusta.

Osuusliike Elannon toimitusjohtajan, tuomari Väinö Tannerin ”noskelaisten” hallitus oli telakan työmiesten jutuissa kapitalistien lakeija pahinta lajia ja onnettominta, mitä metallityöläisiä

saattoi sulkulakon aikana kohdata. Ei ole epäilystä, etteikö Veikko-kin olisi imenyt näitä käsityksiä itseensä sen vuoden aikana, jonka hän työskenteli niittipoikana. Oli luovutettava, kun korvat soivat yötä päivää hänen jouduttuaan levyseppien naagelipojaksi kuiva-telakalle tuotujen tykkiveneiden höyrypannuihin.

Telakka opetti työmiestavoille: puheet olivat rivoja ja kieli sisälsi piiloviestejä, samankaltaista peitekieltä kuin se, jota hän oli kuullut uskonveljien keskuudessa Kalajoen seuroissa. Esimerkiksi sanat "lahtari", "noske", "lakeija" ja "hajotus" olivat sitä ja peräisin jostakin salaperäisestä opista. Puskalan ikämiehenä kertomat nuoruuden muistikuvat todistavat, että katkera talopudokkuus, huutolaisuus ja karaistuminen työmiesmaailmaan johdattivat häntä tietämättään tiedustelun maailmaan. Nuorta Puskalaa hämmensi, että vaikka kaikki telakalla esiintyivät työväen asian puolesta, osa työmiehistä vältteli sotaista vaahtoamista luoden vaikutelman, että he tiesivät enemmän. Ero paljastui, kun hän joutui apupojaksi toisenlaiselle levysepälle.

Levyseppä Aro oli maltillinen ja sisäisesti yhtä vakaa kuin jyry Valve oli paatoksellinen. Aro oli työpaikan hiljaisia, ei vaahdonnut eikä kironnut työtovereitaan, vaan arvaten oppipojan tilan oli Puskalaa kohtaan opettavainen. Hän jätti sivistyneen vaikutelman ja kehotti nuorta miestä hakeutumaan työväenopiston kursseille. Aro oli parjattuja "noskeja". "Nosket" olivat hallitusvallassa olleita sosialidemokraattisia osuustoimintaliikkeen johtajia. Heidän suojeluskuntaparaatinsa vastaanottanut pääministeri oli sikaria tuprutteleva Väinö Tanner, joka ei voinut olla työväenmies. Nuori Puskala torjui hänet muiden mukana työväelle vieraana petturina. Käsitys alkoi horjua vasta opintojen myötä. Kun lapualaisvalta poliisiratsioineen ilmestyi Hakaniemen kaduille, Tanner oli etäinen herra, jonka syytä oli Elannon makkarantekijöiden sitkeä lakko. Tanner ei suostunut lakkolaisten ja heidän tukijoidensa niukkoihinkaan vaatimuksiin. Mikä sellainen sosialisti oli, ja miksi hän toimi liikemiespiirien Helsingin kauppakamarin työehtosopimus-neuvottelijana?

Metallityöväen Helsingin keskusneuvoston nuorisosaaston luku- ja opiskeluintoisenä sihteerinä Puskala joutui ensi kertaa vastuulliseksi toimijaksi. Sihteeriyys oli hänelle iso juttu. Keskusneuvoston huvitoimikunta ja metallinuoret järjestivät maksullisia tilaisuuksia, kuten joulu-, arpajais- ja iltamajuhlia Helsingin Työväenyhdistyksen talossa. Ne olivat rahallisesti tuottavia tapahtumia ja tarjosivat Puskalalle tilaisuuden tutustua muun muassa musiikki- ja näyttämöalan huvielämän muotoihin ja tekijöihin. Se oli korviketta menetetyille Kalajoelle ja sille, että nuorisoseura oli hyljeksinyt häntä eikä ollut päästänyt rahattomana nuorisoseuran talon iltamiin.

Veneretket saariin vetivät nuoria mukaan, ja niillä oppi nopeasti tuntemaan Siltasaaren ikätoverien piirin. Suosikkikohde oli raittiusyhdistys Koiton ylläpitämä kesäpaikka Lammassaari, jonne soudettiin kilpaa. Venekunnat kilpailivat ehtimisessä ensin perille, ja kilpasoutajissa oli usein myös Helsingin nuorisoyhdistys ohjaajansa kirjaltaja Rafael Paasion johdolla. Sosialidemokraattien ja kommunistinuorten välit olivat jännitteisiä. Paasion mukaan 1920-luvun lopulla ei ollut harvinaista, että ulkopuoliset, useimmiten kommunistinuoret, tunkeutuivat sosialidemokraattisten nuorten kokouksiin aiheuttamaan häiriötä väittäen olevansa ainoita oikeita nuorisoliittolaisia.

Kutsuntahylkäys ja lapualaisvallan herätys

Tilapäinen viilari, jolla oli työkokemusta jo satamasta ja puusorvaamosta, katseli Helsinkiin heinähelteillä 1930 marssineita talonpoikaismarssijoita, joissa tunnisti kotipuolensa isäntämiehiä. Heitä parveili paitahisasillaan puistoissa odottamassa paluukyytiä, jonka valtiovalta järjesti marssijoille. Kutsuntaikään tullut metallimiehen alku oli kotoutunut hyvin Helsinkiin. Hän kouluttautui harkiten hankkien hitsarin paperit. Näin hän vältti joukkotyöttömyydeksi paisuneen talouspulan, joka supistui hä-

nen kohdallaan yhteen talvikauteen. Nuori Puskala työskenteli määräaikaisena metallialan firmoissa, opiskeli ja asui alivuokralaisena niin sanotuissa poikamieshuoneissa, joissa tilaa riitti usein vain yöpymiseen. Aika kului kaupungilla ja oleskellessa Silta-saaren linnamaisessa työväentalossa, jossa oli kokous- ja opinto-toimintaa, kirjasto, urheilusali, biljardihuone ja elokuvateatteri. Väkivaltaisuuksien pelossa talon väki kuitenkin sulki ovet jo ennen viranomaisten sinetöintiä. Syksyllä odotettiin 9. maaliskuuta 1911 syntynyttä Veikko Nikolai Puskalaa saapumaan kutsuntoihin. Hänestä oli viranomaisilla osoitetieto Fredrikinkadulta ja maininta, että hän kuului Helsingin eteläiseen seurakuntaan. Oli lokakuun puoliväli vuonna 1930, ja lehdissä kerrottiin uutisia presidentti K. J. Ståhlbergin pakkokyydityksestä Joensuun liepeille.

Helsingin suojeluskuntapiirin asevelvollisuuskutsuntoihin saapui yli 2 300 tarkastettavaa. Viilarin valtasi tyrmistys, kun kutsuntalautakunnan puheenjohtaja ojensi hänelle kutsuntatodistuksen ja ilmoitti, että hänet oli vapautettu. Tarkastettavia oli jututettu, ja Puskala lieene kertonut sopivasti vaivoistaan, että konepajan kolisavusta oli aiheutunut hänelle hengitysvaikeuksia ja että hän oli joutunut luopumaan höyläämötyöpaikasta tammenpölyn takia. Tarkastaja tarttui tietoon ja ilmoitti päätöksen, joka säpsähdytti. Veikko kuuli olevansa parantumattomasti keuhkosairas.

Siitä paikasta hän hakeutui siviililääkärille. Hänet, vantteran koulutappelijan ja Helsingin työväen nyrkkeilijöiden bokсарin, tieto pelästytti. Vielä irrationaalisempi olo oli lääkärissä käynnin jälkeen. Lääkärin mukaan hän kyllä kuolisi, mutta ei aivan pian eikä keuhkotautiin. Tapaus sai miettimään, syrjittiinkö häntä jälleen, ja miksi hänet hylättiin. Kutsunta vaivasi pitkään; se oli isku, joka vertautui kotikylän kunnaneläin pilkkaan.

Helsingin suojeluskuntapiirin kutsuntapöytäkirjaan merkittiin tavanmukaisesti tiedot tarkastettavan pituudesta, painosta sekä rintakehän ympärysmitta ulos- ja sisäänhengityksen aikana. Marginaalin sarake ”erinnäisiä merkintöjä” koski tarkastettavasta olevia tuomioistuintietoja. Kuntoisuusluokituksesta ei pöytä-

kirjassa Puskalasta ole muuta selvitystä kuin kielteinen merkintä B3a, jolla peitettiin hylkäyssyyt. Keuhkosairaudet olivat yleisin karsimissyy, mitä verukkeena käyttäen voitiin torjua muidenkin ei-toivottujen ja yhteiskunnalle vaarallisina pidettyjen ottaminen armeijalaitoksen piiriin.

Puolustusvoimat jyrkensi vuonna 1926 hetkellisesti lääkärin-tarkastukselle annettuja ohjeita tuberkuloosista ja kehotti ohjeis-saan kutsuntaviranomaisia hylkäämään tutkittavan, jos tiedettiin, että tämän suvussa oli tuberkuloosikuolemia. Sitten ohjetta lievennettiin, mutta myöhemminkin sitä oli mahdollista käyttää hylkäyksen perusteena. Puskalasta kyseistä tietoa ei ollut, mutta ehkä hän oli kertonut jotain epämääräistä juttua kirjavasta suku-taustastaan. Kutsuntaerän tarkastus päättyi 68 tarkastetun osal-ta hylkäysmerkintään B3a, mutta lisäyksellä jatko- tai uusinta-tarkastuksesta, jota ei kuitenkaan tehty. Kolmenkymmenen muun vapautetun sarakkeeseen jäi vain paljas merkintä B3a. Samalla lailla palveluksesta kaseerattuja oli joukko seka- ja varastotyö-miehiä, kaksitoista metallityöntekijää, joukossa työväentalon ääriivasemmistolaisia peltiseppiä sekä Turun hovioikeudessa valtiopetoksesta tuomittuja.

Puskalan tapauksessa hylkäys söi hänen miehistä itsetuntoaan. Vaikka sotapalvelus oli helsinkiläisten työläisnuorten keskuudes-sa huonossa huudossa, kalajokinen huutolaispoika otti hylkäyk-sen toisin. Se oli isku päin kasvoja: hän tunsu, että hänet haluttiin sulkea yhteiskunnan ulkopuolelle hylkäämällä sotapalveluksesta. Tekaistu hylkäyspäättös tehtiin Veikolle niin sanotusti herkässä iässä, jolloin ihminen tulee yhteiskunnallisesti tietoiseksi: se teki nuoresta Puskalasta tiedostavan vasemmistolaisen. Ja koska hyl-käys ei ollut aivan epätavallista metallinuorissa, se yhdisti Veikon vastustamaan viranomaissortoa.

Talvisodan päätyttyä Puskala sai sotilaspiireistä vahvistuksen epäilyilleen poliittisesta syrjinnästään. Päätoimittaja Rafael Paa-sio tuli tuolloin kertoneeksi saaneensa tietää, että poliisi oli kor-tittanut Puskalan kommunistiksi. Tieto oli peräisin puoluesihteerin

Aleksi Aaltosen Turun tukiryhmäläiseltä, kaupunginvaltuutettu C. O. Anderssonilta, jolle EK:n Turun alaosastossa oli näytetty Puskalan kortitustiedot. Korkea sotilasviranomainen puolestaan selitti Puskalalle myöhemmin, että kutsuntalautakunnan asiakirjoihin oli ujutettu sivulta ohjekirje, jossa yhteiskunnalle vaaralliset ainekset kehoitettiin rajaamaan sotaväen ulkopuolelle. Sen, että näin myös tapahtui, voi havaita EK:n ja yleisesikunnan IV osaston kirjeenvaihdosta, jota viranomaistaho 1920-luvun loppupuolella harjoitti toimittaen myös tietoja kutsuntaerään tulevista tarkastettavista. Työväen Arkiston muistitiedot sisältävät useita mainintoja tapauksista ja tavoista, joilla työväen nuoriso-osastojen jäseniä syrjittiin ja listattiin 1930-luvun lopulle asti poliittisista syistä.

Talouspulan syvimpinä vuosina Helsingin kaduilla maleksi 10 000 työtöntä työnhakijaa, joita oli ruuhkaksi asti tehtaiden ja verstaiden porteilla töitä kyselemässä. Katukuvassa työttömiä näkyi pitkinä jonoina hakemassa yhtä avointa työpaikkaa. Työttömyys ja viranomaisten yhteiskunnan ulkopuolelle tuomitsemista merkinnyt torjunta synnytti nuorten samanhenkisiä toveripiirejä ja liitti ne työväen opinto- ja urheiluyhdistyksiksi, joissa kaikenlainen salainen toiminta sai vallan. Kaupungin hätäapuruokailupisteessä Kampin kentän soppajonossa Puskala hätkähti, kun hänen käteensä sujautettiin vaivihkaa kiellettyä postia. Jakelijat olivat tuttuja, ja vappuna hän osti Rautatientorilla tutuilta SKP:n rintamerkin ja kiinnitti sen takinliepeen nurjalle puolelle.

Veikko oli itsekin mukana salatoiminnassa. Työväenopiston kursseista hän keskusteli opinto-ohjaajana toimineen toimittaja Ernst Lähteen kanssa, joka oli Helsingin sosialidemokraattisen kunnallisjärjestön puheenjohtaja. Sillä oli toimisto työväentalossa, jossa Puskala vietti puolet vapaa-ajastaan opiskellen myös talon järjestämällä suosituilla kursseilla, jotka käsittelivät esimerkiksi sosialismia. Usean muun lukupiiriläisen kanssa Lähde otti Puskalan yksityiseen opetukseensa. Syynä ryhmän kokoamiselle olivat sekä ulkoinen uhka että tiedot, joita Lähde tarvitsi toimit-

tajana, SAK:n perustajajäsenenä ja puolueen ammattiyhdistystoimitsijana.

Ernst Lähde oli pula-ajan keskeisiä työväen toimijoita. Erityisen vihattu hän oli kommunistien keskuudessa, mutta kiistelty hän oli myös sosialidemokraattien keskuudessa arvostellessaan kärkeästi osuustoimintajohtajavaltaista tannerilaista puoluejohtoa asettumisesta työnantajien puolelle. Viipurissa ”Rähä-Ernestinä” tunnettu Lähde kuului *Kansan Työn* toimituskuntaan ja kirjoitti myös *Suomen Sosialidemokraatissa*. Lehti oli Lähteen kulta-aikoina Tannerin vastustajien, niin sanottujen huplilaisten (Väinö Huplin mukaan) äänitorvi, jota myös puoluesihteerin K. H. Wiik myötäili. Työväentalossa Lähde haravoi tiedotusavustajia sosialidemokraattisista nuorista, joita juoksu- ja sähkösanomapoikina kehoitettiin pitämään silmänsä auki ja kertomaan pikku palkkioita vastaan onnettomuuksista ja muista näkemistään tapauksista. Niitä kertyi satamista, asemilta ja muualta kaupungista.

”Bygган” biljardisali oli työväentalon eniten oleskeltuja paikkoja. Siellä kuuli ja välitettiin tietoa maanalaisryhmistä, ja EK värväsi sieltä tiedottajia ja kortitti maanalaissolujen jäseniä. Sakilaisia ja hämäreperäisiä väkivalta- ja maanalaisryhmiä vaelteli talon tiloissa, ja myös äärintationalistisia ylioppilasryhmiä liikkui talossa tihutyöretkillä häiritsemässä kokouksia ja pakkoliputtamassa työväentalon tornin salkoa. Heidän linnakkeensa oli Töölönlahden toisella puolella sijainnut pohjalaisosakuntien talo. Ostrobotnia oli ensimmäisiä Puskalan lapualaisvastaisia tiedustelukohteita, missä hän vappuaattona kerran paljastuikin ja oli tulla joukolla piestyksi. Pelastajan nimeä Puskala ei koskaan kertonut. Työväentalo sen sijaan oli viranomaisten hampaissa ja lievemiesten väkivallan kohde, jota pommiattentaatit ravistelivat. EK:n etsivät katselivat läpi sormien väkivallantekojä. Järjestysmiehiä ei kielletty eikä kehoitettu kantamaan asetta. Sen jälkeen, kun talonmies hakattiin pahoin, talon johtokunta salli järjestysmiesten kantaa henkilökohtaista luvan mukaista käsiasetta.